

³⁹ Христова Н. М. Формування типо-видової структури науково-довідкового апарату державних архівів України у 50-60-х рр. // Там само. С.70-79; Її ж. До питання формування системи каталогів у державних архівах та рукописних підрозділах бібліотек України // Бібліотечний вісник. 1999. №3. С.8-13; Її ж. Науково-довідковий апарат архівів та рукописних підрозділів бібліотек в Україні у 1920-1950 рр: Дис. ... канд. іст. наук. К., 1999.

⁴⁰ Дубик М. Г. Архівна справа в окупованій Україні (1941-1944 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. К., 1997.

⁴¹ Прилепішева Ю. З історії підготовки міжреспубліканських та міжнародних збірників документів (кінець 50-х - початок 80-х рр.) // Архіви України. 1998. №1/6. С.93-102; Савченко М. З історії археографічної практики академічних і архівних установ України повоєнних років // Студії з архівної справи та документознавства. К., 1999. Т.4. С.79-82.

⁴² Крячок М. І. Організаційна роль С. Д. Пількевича у забезпеченні державних архівів приміщеннями та розширенні їх мережі в Україні // Зб. на пошану Семена Даниловича Пількевича... С. 25-42.

⁴³ Калакура Я. С. Архівознавство у шевченківському університеті // Студії з архівної справи та документознавства. К., 1999. Т.4. С.58-61; Його ж. Архівіст третього тисячоліття // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник / Редкол. Р.Я.Пиріг (відп. ред.) та ін. К., 1999. Вип.1: Архів і особа. С. 37-45 та ін.

⁴⁴ Мищак І. М. Діяльність оперативних груп Архівного управління України по збиранню документальних матеріалів (1941-1944 рр.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей / П.Т.Тронько та ін. (відп. ред.). К., 1999. Вип.6. С.204-209; Його ж. В.І.Стрельський як організатор підготовки істориків-архівістів // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник / Редкол. Р.Я.Пиріг (відп. ред.) та ін. К., 1999. Вип.1: Архів і особа. С.274-278; Його ж. З історії комплектування та впорядкування архівів України у повоєнні роки // Там само. К., 2000. Вип.2: Архівознавчі читання. С.173-182; Його ж. Відновлення та розвиток архівної системи України. Реевакуація та реституція архівних матеріалів (1943-1945) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. К., 2000. Вип.46. С.46- 50; Його ж. Науково-видавнича діяльність архівних установ України (1944-1955) // Там само. К., 2000. Вип.49. С.56-60.

⁴⁵ Архівознавство: підручник для студентів історичних факультетів / Редкол. Я.С.Калакура (гол. ред.) та ін. К., 1998. 316 с.

⁴⁶ Українські архівісти: Біобібліографічний довідник / Упор. О.М.Коваль, І.Б.Матяш, В.С.Шандра: У 3-х вип. К., 1999. Вип.1: (XIX-1930-ті рр.).368 с.

Світлана Костилєва

СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ (90-ті рр. ХХ ст.) У СВІТЛІ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Національний інформаційний простір, під яким науковці розуміють всю сукупність інформаційних потоків національного та іноземного походження, поширюваних на території України (друковані та електронні засоби масової

комунікації), як складне поліфункціональне явище, багатовимірний феномен вивчається політологами і філософами, істориками і журналістами, соціологами, економістами та ін.¹

Мета цієї статті полягає в тому, щоб у загальних рисах охарактеризувати стан вітчизняних досліджень масової комунікації України, виявити їх структурно-тематичні особливості та визначити на цій основі найбільш перспективні напрями вивчення, зокрема у контексті історичної науки.

Перш ніж перейти до безпосереднього викладу матеріалу, зробимо кілька попередніх зауважень щодо стану науки в сучасній Україні, передусім умов, за яких вона існує і розвивається. В цьому відношенні, на наш погляд, визначальними є дві тенденції. З однієї сторони, крах комуністичної системи та постання на терені колишньої радянської імперії суверенних держав, у тому числі України, декларування ними розбудови демократичних, “відкритих суспільств” безсумнівно створюють сприятливі умови для наукової праці. Проте з іншої сторони, жалюгідний стан української економіки, постійне скорочення асигнувань навіть на фундаментальні дослідження суттєво ускладнюють функціонування національної наукової системи, призводять до падіння престижу науки, відтоку висококваліфікованих спеціалістів. Про негативні наслідки цього процесу свідчать такі дані: станом на 1 січня 1997 р. чисельність спеціалістів, які виконували наукові дослідження і розробки в Україні, виявилася на 40% меншою, ніж в 1991 р.² Тільки впродовж 1996 р. з країни за кордон виїхало 83 доктори наук (45% з них працювали в системі міністерства освіти) - вдвічі більше, ніж у 1991 р.³

Отже, організаційно-інституціональна криза української науки є вповні реальним явищем. Попри цих несприятливих обставин не уявним є також і розвій науки. В 1996 р. науково-технічну діяльність в Україні загалом проводили 1436 організацій, у тому числі 682 самостійні науково-дослідні організації, 153 вищі навчальні заклади⁴. 10,7% інтелектуального потенціалу держави складала вузівські науковці, 19,5% - академічні⁵. Частина висококваліфікованих вчених була задіяна і в розробці проблем засобів масової комунікації, підвищена увага до яких зумовлена суто об'єктивними факторами швидким розвитком ЗМК та поширенням концепцій інформаційного суспільства.

Майже одразу після проголошення самостійної України вивчення національного інформаційного простору стало набувати певного організаційного оформлення. Пріоритетність дослідів у цьому напрямку була визнана багатьма структурними підрозділами Національної Академії наук (Інститути політичних і етнонаціональних досліджень, соціології, історії, держави і права, світової економіки і міжнародних відносин та ін.), державними та комерційними вищими навчальними закладами (кафедри історії, політології, журналістики, з недавніх часів і комунікації). Суто новою формою організації наукової праці стало виникнення спеціалізованих науково-дослідних центрів. Подією в цьому відношенні слід вважати створення на базі факультету журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка Інституту журналістики (з Дослідницьким центром історії української преси в його структурі), Науково-дослідного центру періодики у складі Львівської наукової

бібліотеки ім. В. Стефаника, Українського бюро Європейського інституту мас-медіа. Науковими кадрами усіх цих установ наразі здійснюється підготовка спеціалістів для роботи в засобах масової комунікації, розробляються актуальні теми теорії і практики їх функціонування. Результати наукових досліджень обговорюються на численних науково-теоретичних і науково-практичних конференціях, деякі з яких вже стали традиційними (конференції Інституту журналістики в Києві, Науково-дослідного центру періодики у Львові та ін.).

Тепер наведемо коротку статистику дописів з проблеми, заявленої у заголовку статті. Основною інформаційною базою проведеного дослідження послужили державні довідково-бібліографічні покажчики за період 1991-2000 рр., опрацьовані автором методом фронтального перегляду⁶. Особлива увага при цьому приділялася інформації, що її містять тематичні підрозділи «Газети, преса. Журналістика», «Соціологія», «Політика», «Історія». Подані в них відомості про підготовлені впродовж останнього десятиліття дисертації, монографії та колективні праці, збірки конференцій, журнальні та газетні статті, звичайно, не претендують на вичерпну повноту⁷. Разом з тим вони репрезентують “зріз” вивчення масової комунікації в Україні.

За підрахунками автора, потік розробок, зареєстрованих у державних бібліографічних покажчиках під узагальнюючою темою «національний інформаційний простір», є доволі значним і складає щонайменше 600 публікацій дисертацій, підручників, монографій і колективних праць, статей у наукових збірниках і матеріалах конференцій, журналах та газетах. Серед найбільш активних авторів домінують професійні вчені, а також відомі журналісти. Загалом серйозні наукові дослідження у цьому перспективному напрямі постійно набирають обертів. Про це можна судити хоча б за кількістю підготовлених за останні роки кандидатських і докторських дисертацій. Як видно зі статистичного збірника «Друк України», в 1998 році було видано всього 5 найменувань авторефератів дисертацій під загальною темою «Засоби Масової Інформації» (із загальної кількості 2950)⁸. Ознайомлення з інформацією про захист дисертацій, яку містять видання ВАКУ («Бюлетень» та журнал «Науковий світ»), свідчить, що кількість дисертаційних досліджень впродовж 1999-2000 рр. зросла щонайменше в чотири рази.

Безперечно позитивним явищем слід вважати і те, що проблеми ЗМК стали обов'язковою основою для вивчення в курсах політології, соціології, менше - історії. Врахувати всю масу навчальної літератури, яка видається сьогодні в Україні, практично неможливо. Однак, підручники з політології, переглянуті автором *de visu*, переконують у тому, що більшість з них розглядає масову комунікацію як складову політичних процесів та містить узагальнюючі дані про сутність, роль і значення складових національного інформаційного простору⁹.

Як можна судити з аналізу заявлених у «Літописах» публікацій, питання теорії масової комунікації, її методології та методів дослідження поки що розробляються в Україні недостатньо. Більшість науковців відзначають актуальність цих проблем, висловлюються щодо потреби застосування міждисциплінарних підходів, використання новітніх методик, зокрема, підкреслюють важливу роль математичних

методів (наприклад, контент-аналізу), які дозволяють уникати суб'єктивності, а отже роблять результати досліджень більш переконливими. Серед оригінальних авторських робіт, в яких приділяється увага тим чи іншим аспектам вищезазначеної наукової проблеми, слід назвати праці В.Іванова, С.Вовканича, А.Москаленка, В.Шкляра¹⁰. У цьому ж контексті хотілося б відзначити щойно захищену докторську дисертацію добре відомої своїми попередніми працями О.В.Зерницької¹¹, яка проаналізувала загальні тенденції глобальних трансформацій систем масової комунікації та їхній вплив на міжнародні відносини, а також проблеми формування й розвитку масовокомунікаційної системи в Україні. Вихідною гіпотезою праці є цілком слухна теза про постійно зростаючу роль глобальних трансформацій систем масової комунікації в реаліях постбіполярного світу.

Теоретичному осмисленню проблем масової комунікації сприяють також роботи вітчизняних вчених у галузях політології, етнополітології, історії українського державотворення, мовознавства та ін.¹²

Провідною темою наукових досліджень є вивчення стану і тенденцій розвитку національного інформаційного простору України в контексті державотворення.

Як відомо, Стаття 17 Конституції України визначає справу забезпечення інформаційної безпеки як одну з найважливіших функцій держави. Проте, на практиці все ще не вдалося досягти координації державної політики та інформаційної інфраструктури, що зумовлює виникнення численних проблем. Йдеться, передусім, про інформаційну експансію інших держав (насамперед, Російської Федерації) та «витік» важливої інформації. Наукові дослідження в цій стратегічній царині проводяться сьогодні як цивільними, так і військовими дослідниками¹³.

Ще одна проблема, пов'язана із захистом національного інформаційного простору мовне питання. Автори публікацій на цю тему вказують на падіння тиражності україномовних видань, низький відсоток української продукції в електронних ЗМК, вбачаючи причини цього, зокрема, у відсутності належного контролю за дотриманням законодавства¹⁴.

Чимала частка публікацій присвячена аналізу структурних підрозділів та змісту масової комунікації України. Серед робіт, що розглядають окремі системні параметри ЗМК, традиційно переважають присвячені пресі¹⁵. У той же час зростає кількість праць, які аналізують такі потужні канали інформації як телебачення і радіомовлення¹⁶. Лише поодинокі розвідки стосовно найбільш модерних електронних ЗМК (скажімо, інтернет-газет), є свідченням певного відставання України у галузі комп'ютеризації. Однак, враховуючи стрімкий розвиток цього процесу, слід, очевидно, очікувати вже у найближчі роки вибухового зростання зацікавленості науковців цією проблематикою.

Уявлення про динаміку кількісно-якісних показників друкованих ЗМК можна скласти на основі даних, що їх містять науково-довідкові видання. Найбільш інформативними серед них у контексті досліджуваної теми є видання, підготовлені за участю Книжкової палати України: «Друк України (1991-1996). Статистичний збірник» (К., 1998); «Друк України. Статистичний збірник» (К., 1999) та інші.

Компаративний аналіз представлених в них відомостей щодо кількості, тиражу, мови, тематичних блоків друківаних органів дозволяє виявити певні закономірності в становленні національного інформаційного простору. Безперечно цінними є аналітичні огляди статистики, що їх періодично публікує «Вісник Книжкової палати»¹⁷. Також слід згадати про нечисельні, проте важливі науково-біографічні довідники, які дають можливість науковцям «оживити» статистичну інформацію надзвичайно цінними відомостями про журналістів, головних редакторів найрізноманітніших видань, теле-радіокомітетів, прес-служб¹⁸. Залишається лише шкодувати про деяку спонтанність у появі подібних довідників, що очевидно пов'язано з нестачею коштів.

Вивчення економічного аспекту діяльності систем масової комунікації за умов становлення ринкової системи подекуди набуває суто прагматичного значення, адже від того, наскільки раціональною є економічна діяльність ЗМК, нерідко залежить їх виживання. Дослідженню ринкових можливостей друківаних видань присвячено кандидатську дисертацію та монографію науковця кафедри української преси Львівського університету Ю.П.Васьківського¹⁹. Автор пропонує власні прийоми вивчення читацької аудиторії та способи її розширення, проводить порівняння «інформаційних ніш» видань різного типу, аналізує фактори, що, на його думку, суттєво впливають на конкурентоспроможність друківаних ЗМК. На зв'язок між економічними і політичними факторами функціонування національного інформаційного простору вказують у своїх працях науковці та відомі журналісти Т.Пристапенко та В.Володимиров²⁰.

Орієнтування у законодавчих актах щодо функціонування національного інформаційного простору України, полегшує наявність ряду збірників документів²¹. Власне, законодавчі аспекти тією чи іншою мірою розглядаються практично в усіх публікаціях про масову комунікацію України. В полі зору дослідників перебувають законодавче забезпечення механізму доступу до джерел інформації, проблеми демонополізації та роздержавлення ЗМК (створення громадського або суспільного телебачення і радіомовлення), регулювання діяльності комп'ютерних мас-медіа тощо²². І все ж особливе місце тут посідають праці про законодавче забезпечення свободи слова в Україні. За інформацією державних бібліографічних покажчиків, публікації з цієї тематики суттєво вирізняються навіть за своєю кількістю (майже третина від загальної чисельності).

Загальновідома істина: у демократичній правовій державі кожен громадянин має гарантоване законом право бути поінформованим про все, що в ній відбувається. Без свободи слова нема демократії, так само як без демократії немає свободи. Разом з тим і свободу слова, і демократію не можна уявити без існування вільної, незалежної преси. Про те, наскільки непростим є сьогодні процес постановня останньої в Україні, можна судити вже з самих заголовків газетно-журнальних публікацій: «Свобода без... вибору?», «Компреси для преси: Закони про інформаційний простір нібито покращуються, але ситуація зі свободою слова погіршується», «Свобода преси в Україні?», «І вільній пресі не дозволено», «Чому хороші закони не призводять до хороших наслідків?» і т. ін.²³

Отож ясно чому пріоритетними темами, що їх сьогодні розробляють вітчизняні науковці, залишаються питання вдосконалення існуючого в мас-медійній сфері законодавства, а також створення умов для його практичного застосування. У цьому контексті передусім заслуговують на увагу колективні праці, підготовлені загальними зусиллями журналістів, учених, політиків²⁴, публікації в збірниках наукових конференцій, а також у ряді журнальних видань²⁵. У 2000 році було захищено одразу три кандидатські дисертації, дві з яких безпосередньо, а одна опосередковано розглядають вищеозначену наукову проблему²⁶. Незважаючи на це тут все ще залишається широке поле для діяльності науковців.

З свободою слова тісно пов'язана і тема взаємовідносин влади і ЗМК. Загальноновизнано, що ці останні у демократичному суспільстві повинні перебувати в конструктивній опозиції до влади. Саме ця обставина суттєво вирізняє їх від засобів масової комунікації тоталітарних режимів, що придушують будь-які прояви нелояльності владі. Про складність та неоднозначність стосунків влади та ЗМК в Україні написано багато. У цьому плані слід привернути увагу до публікацій в збірниках щорічної Всеукраїнської науково-теоретичної конференції у Львові «Українська періодика: історія і сучасність» (6 випусків; 1993-2000), а також у збірниках наукових праць, виданих Київським Інститутом журналістики (Центром вільної преси).

Проблемами участі ЗМК у політичних кампаніях, зокрема у виборчих процесах (Президента, Парламенту) сьогодні досить активно займаються і політологи, і соціологи. Чимало публікацій аналізують досвід проведення таких кампаній, розглядають вплив преси, радіо, телебачення на формування громадської думки, іміджу політичних діячів. Серйозне наукове дослідження було проведене співробітниками Інституту соціології НАН України, результатом якого стала підготовка монографії «Медиа в выборах: между политикой и культурой» (К., 1999). Автори наполягають на тезі про невизначеність впливу медіа на політичні установки і поведінку людей під час парламентських виборів, пояснюючи цей феномен складністю сучасного українського суспільства.

Проблема формування національної еліти України крізь призму преси 90-х років розглядається і в кандидатській дисертації О.А.Щербакової²⁷. Заслуговують на увагу й інші роботи, які в переважній більшості надають конкретну інформацію про участь засобів масової комунікації у тих чи інших кампаніях²⁸.

Нарешті коротко зупинимось на дописах, що розглядають процес становлення і розвитку національного інформаційного простору в ретроспективі, адже ще зовсім недавні, як здається, події насправді вже стали надбанням історії. Проведений під таким кутом зору аналіз потоку публікацій, зареєстрованих у державних бібліографічних покажчиках, переконує в тому, що наукові досягнення в цій справі ще попереду. Існуючі праці носять переважно науково-популярний характер і підготовлені, як правило, філологами.

Серед таких робіт слід згадати монографію В.М.Бебика та О.І.Сидоренка, яка розглядає деякі аспекти проблеми засобів масової комунікації посткомуністичної України (розвиток українських ЗМК в період перебудови, генеза національного

інформаційного простору після здобуття Україною незалежності, еліта української журналістики, рекламний простір України). Насичена досить цікавими фактами праця, однак, носить популярний характер, зокрема, не має наукового апарату, що позбавляє читача можливості переконатися у достовірності поданих фактів²⁹.

Заслуговують на увагу й інші публікації, присвячені історії окремих газет і редакцій за останнє десятиріччя, спогади, а також наукові розвідки, автори яких розглядають історію функціонування окремих структурних параметрів ЗМК³⁰. Велику кількість емпіричних даних з досліджуваної проблеми знаходимо на сторінках газет, що переконує у їх джерелознавчій цінності. Сконцентрований на шпальтах періодики матеріал потребує на спеціальне історичне дослідження із застосування математичних методик, що дозволить уникнути поширеної в більшості існуючих сьогодні публікацій поверхової ілюстративності тих чи інших тез.

Висновки: За останні роки відбулися докорінні зміни у вивченні суспільства, суспільних процесів, у тому числі засобів масової комунікації. Доволі значний потік літератури засвідчує важливість міждисциплінарного підходу до вивчення проблеми становлення і функціонування національного простору України. Поряд із цим нагальною є потреба у диференціації інтересів науковців різних галузей щодо вивчення ЗМК. У цьому контексті існує широке поле для проведення дослідів у контексті історичної науки. Зокрема, актуальним, на нашу думку, залишається завдання підготовки узагальнюючої праці з висвітленням усіх етапів становлення НІП України у процесі становлення української державності в 90-ті рр. ХХ ст. На спеціальне дослідження потребують ЗМК як “продуценти” і транслятори історичних міфів, з’ясування впливу преси, телебачення, радіо у формуванні історичної свідомості українського суспільства і багато інших питань.

^{1.} Слід зауважити, що дотепер все ще не існує сталого тлумачення самого поняття “національний інформаційний простір”. Наведене тут визначення взяте з монографії політологів Литвиненка О.В., Бінька І.Ф., Потіхи В.М. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України (К., 1998. С.6), що її було підготовлено на базі Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка. Очевидно, доречним буде навести й визначення цього поняття, сформульоване доктором філологічних наук, професором кафедри української преси факультету журналістики Львівського державного університету Здоровеги В.Й.: «Національний інформаційний простір це юридично визнана територія держави, яка є сувереном щодо розповсюдження на цій території сукупності текстової, звукової, аудіо-візуальної та ілюстративної інформації через канали масової інформації. Див.: Здоровега В.Й. Українська періодика у сучасному національному інформаційному просторі //Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення третьої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 1995. С.12.

^{2.} Наука України. Статистичний збірник. К., 1997. С.36.

^{3.} Там само.

^{4.} Там само. С.8.

^{5.} Там само.

6. В ході роботи над статтею були опрацьовані наступні державні бібліографічні покажчики: «Літопис книг» (1991-1993, 24 №№ щорічно; 1994-2000, 12 №№ щорічно), «Літопис журнальних статей» (1991-1993, 1997-2000, 24 №№ щорічно; 1997-1999, 12 №№ щорічно), «Літопис газетних статей» (1996-2000, 24 №№ щорічно; 1991-1995, 12 №№ щорічно). Крім того, автором були переглянуті видання ВАК України, які містять відомості про захищені докторські та кандидатські дисертації: «Бюлетень Вищої Атестаційної Комісії України» (1997-2000, 6 №№ щорічно), журнал «Науковий світ» (серпень 1998-2000, 12 №№ щорічно).
7. «Літописи» не враховують публікацій спеціальних видань, що, звичайно, до певної міри звужує інформативну цінність покажчиків. Крім того, ці останні не завжди враховують досить поширені сьогодні так звані малотиражні видання наукових установ та навчальних закладів, які подекуди не надсилаються до Книжкової палати.
8. Друк України (1998). Статистичний збірник. К.: Книжкова палата України, 1999. С.21.
9. Див.: Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методи, практика. К.: МАУП, 2000; Гелей С., Рутар С. Основи політології: лекції для студентів негуманітарних вузів. Львів, 1997; Москаленко А., Губерський Л., Иванов В., Вергун В. Масова комунікація. К., 1997; Політична наука у категоріях, поняттях, схемах та діаграмах. Навчальний посібник. К., 1998; Політологія посткомунізму: політологічний аналіз посткомуністичних суспільств. К., 1995; Потульницький В.А. Теорія української політології: Курс лекцій. К., 1993 та ін.
10. Вовканич С. Інформаційна мобільність нації як українська ідея //Політологічні читання. 1994. № 4. С. 115-142; Його ж. Інформаційна мобільність як українська національна ідея державотворення //Державність. 1993. № 2. С.23-26; Його ж. Інформація і нація //Віче. 1994. № 10. С.63-75; Иванов В. Засоби масової комунікації та їх зміст: теоретичний аспект проблеми //Вісник Київського університету: Журналістика. 1997. Вип.4. С.39-43; Москаленко А.З. Вільна преса в демократичній державі. Берлін 1995; Його ж. Проблеми розвитку масових комунікацій на сучасному етапі //Вісник Київського університету: Серія «Журналістика». 1995. Вип.2. С.3-25; Почепцов Т. Теорія комунікації. К., 1996; Шкляр В. Політика, преса, влада. К., 1993; Чічановський А., Шкляр В. Інформаційний простір як глобальна проблема сучасності //Вісник Київського університету: Журналістика. 1995. Вип.2. С.44-53.
11. Зернецька О.В. Глобальні трансформації систем масової комунікації. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук. К., 2000.
12. Основи етнодержавознавства (За редакцією Ю.Римаренка). К., 1997; Ребка В., Обушний М., Майборода О. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні. К., 1996; Українська державність у ХХ столітті. К., 1996 та ін.
13. Литвиненко О.В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в пострадянських країнах (на прикладах України та Росії): Дис. на здобуття наук. звання канд. політ. наук. К., 1997; Литвиненко О.В., Бінько І.Ф., Потіха В.М. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України. К., 1998; Мокляк Н.Н., Перепелица Г.Н., Фареник С.А. Феномен воєнно-політичного конфлікту в сучасній етнополітичній ситуації. К., 1995 та ін.
14. Погрібний А. Інформаційний простір України та проблеми дотримання мовного законодавства //Сучасна інформаційна політика. К., 1999. С.34-36; Приступенко Т.О. Деякі аспекти функціонування сучасного національного простору України //Українська періодика: історія і сучасність. Доп. і повід. V Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 1999. С.384-392; Сербенська О.А. Українська мова в засобах масової інформації //Українська журналістика і національне відродження. Зб. наук. пр. К., 1992. С.51-59.

15. Нагорняк М.В. Проблема формування інформаційного простору України //Вісник Київського університету: Журналістика. 1997. Вип.5. С.54-59; Різун В.В., Мелещенко О.К. Інформаційні мережі в Україні. К., 1992; Фінклер Ю.Є. Особливості функціонування друкованих мас-медіа в сучасному українському суспільстві: Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. К., 1998.
16. Сібірякова О.О. Відеокомунікація в структурі сучасної культури: еволюція впливу на людину: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 1998; Електронні журнали: створення, використання, функціонування та перспективи розвитку. Зб. ст. К., 1999; Зернецька О.В. Нові засоби масової комунікації. К., 1993; Набруско В.І. Українське радіо в українському електронному інформаційному просторі України //Вісник Київського університету: Серія «Журналістика». 1997. Вип.5. С.47-54; Миронченко В.Я. Інформаційне мовлення України: Сторінки історії. К., 1996.
17. Броніцька Т. Статистична інформація про випуск друкованої продукції в Україні 1998 року //Вісник Книжкової палати. 1999. № 1. С.11-12; Ваврічен В. Система українських періодичних і продовжуваних видань з політики (станом на 1999 р.) // Вісник Книжкової палати. 1999. №12. С.15-17.
18. Журналісти і ЗМІ Житомирщини. Довідник. Житомир, 1994; Журналісти Чернігівщини. Чернігів, 1996; Загайський Б. Ми волинські журналісти: Документальний збірник. Історія та сьогодення. Луцьк, 1999; Хто є хто в українських мас-медіа: Біографічні довідки журналістів. Газети. Телебачення. Радіо. Інформаційні агенства. Прес-служби. К., 1997. У 1997 р. у Житомирі побачив світ ще один довідник, зміст якого засвідчує, наскільки складною і навіть небезпечною є професія журналіста в посттоталітарному суспільстві. Див.: Тарасюк П. Хто наступний?: Нариси про журналістів України, котрі загинули у постперебудовні роки, виконуючи свій професійний обов'язок. Житомир, 1997.
19. Васківський Ю.П. Економічний аспект діяльності друкованих ЗМІ України: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 1999; Його ж. Тиражна політика газети. Львів, 1999 та ін.
20. Владимиров В.М. Комерційна журналістика як галузь інформаційної безпеки. Луганськ, 1995; Приступенко Т. Сучасні політичні та економічні умови діяльності журналістики України. К, 1997; Предик Г.А. Ринок інформаційних послуг. Донецьк, 1998 та ін.
21. Засоби масової інформації. Збірник законів. Б/м, 1995; Нове законодавство України: Збірник. К., 1992; Україна: Інформація і свобода слова: Збірник законодавчих актів, нормативних документів. К., 1997 та ін.
22. Див.: Иванов Ф.Ф. Законодавче забезпечення механізму доступу до інформації (зарубіжний досвід). К., 1997; Його ж Законодавство і журналістика: стан правової бази в Україні: світовий досвід. К., 1997; Його ж. Законодавче регулювання діяльності суспільного і громадського телерадіомовлення: міжнародний досвід //Київський університет. 1998. Вип.6; Чиж І. С., Иванов В.Ф. Законодавче регулювання діяльності комп'ютерних мас-медіа. К., 1999. С.5-13.
23. Дуцик Д. Компреси для преси: Закони про інформаційний простір нібито покращуються, але ситуація зі свободою слова погіршується //Україна молода. 2000, 6 черв.; Кравченко В. Свобода без... вибору? //Віче. 1993. №10. С.77-86; Приступенко Т. Свобода преси в Україні? //Журналіст України. 1994. №1/2. С. 12-14; Скуленко М. І вільній пресі не дозволено //Віче. 1993. №4. С.149-153; Чому хороші закони не призводять до хороших наслідків? //День 1999, 4 верес. і т. ін.

24. Див. наприклад: Свобода слова в Україні: Стан, проблеми, перспективи. К., 1997; «Четверта колона»: свобода і незалежність мас-медій в Україні /Укл. Піховчек В.В. та ін. К., 1997 ; Сучасна інформаційна політика. К., 1999 та ін.
25. Грабовський С. Великий проект: відкрите суспільство, мас-медіа та свобода слова //Сучасність. 1998. №12; Дорошенко Ю. Свобода слова в Україні: передумови, реалії, перспективи //Молода нація. 1996. №2. С.146-156; Здоровега В.Й. Свобода, відповідальність, професіоналізм //Українська журналістика: Збірник наукових праць. Львів, 1992. С.3-11; Кузнєцова О.Д. Правові гарантії незалежної преси //Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді і повідомлення 4-ї Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 1997.
26. Гвоздєв В.М. Свобода преси в сучасному суспільстві: генеза, зміст, структура: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук. К., 2000; Коноваленко Н.В. Свобода слова в Україні в період становлення державності (1991-1997): Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук. К., 2000; Порфімович О.Л. Проблеми координації діяльності засобів масової інформації та правоохоронних органів України (за матеріалами української преси періоду незалежності): Дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук. К., 2000.
27. Щербакова О.А. Формування національної еліти України крізь призму преси 90-х років: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук. К., 1999.
28. Акайомова А. Роль преси у розвитку політичної реклами в Україні (90-ті роки ХХ ст.) //Вісник Книжкової палати. 1999. №4. С.13-15; Виборча діяльність партій та блоків лівого спрямування (за матеріалами друкованих засобів масової інформації). К., 1998; Вишняк О. Динаміка аудиторії засобів масової інформації (1994-1999) //Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (1994-1999). Інформаційно-аналітичні матеріали. К., 1999. С.159-160; Засоби масової інформації та вибори: Довідкове видання. К.,1995; Мостова Ю. Українська преса в передвиборному процесі 1999 р. //Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді і повідомлення VI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 2000. - С.347-351 та ін.
29. Бебик В.М., Сидоренко О.І. Засоби масової інформації посткомуністичної України. К., 1996.
30. Василєв О. Пресою керували всі, кому не лінки: Спогади колишнього відповідального працівника ЦК КПУ //Журналіст України. 1994. №1/2. С.20-24; №3-4. С.20-23; Вівчарик М. Ідея державності на сторінках часопису «Політика. Політичні науки» //Вісник Книжкової палати. 1999. № 4. С.12-13; Колісник Ю.В. Преса національних меншин України в умовах становлення демократії (1992-1997). Львів, 1999; Миронченко В. Інформаційне радіомовлення України (сторінки історії). К., 1996; Тимошик М.С. Українська журналістика в умовах наступу консервативних сил на демократію і гласність (1990-1991) //Вісник Київського університету: Журналістика. 1992. Вип.24. С.20-28; Човба В. Сповідь Реліктуса //Демократична Україна. 2000, 1 серп.